

Iskolán kívüli környezeti nevelés

Az iskola, a felnőtt társadalom legfontosabb feladata, hogy az új nemzedékek számára a követendő minták és normák közvetítése mellett lehetővé tegye az érvényesülést elősegítő, alkalmazható tudás- és készségrendszer elsajátítását. A fenntarthatóság paradigmája szerint az egyes ember – és végül is egész civilizációnk – csak akkor lehet sikeres, ha elméleti és gyakorlati ismeretei alapján képes belátni és alkalmazkodni a természeti – gazdasági – társadalmi környezet és valóság egymással összefüggő sajátosságaihoz. Éppen ezért eredményes környezeti nevelés, a fenntarthatóság komplex üzenetének megért(et)ése és elfogad(tat)ása nem valósulhat meg kizárólag osztálytermi körülmények között. Az óvodán, iskolán kívüli oktatóközpontok szerepe azért is kiemelten fontos, mert csak ezek bázisán valósulhat meg a fenntarthatóság másik alapeszméje – az élethosszig tanulás. A felnőttek különböző szintereken folyó nevelésével más fejezetek foglalkoznak, e fejezet célja, hogy az iskoláskorban lévő gyermekek nevelésének iskolán kívüli lehetőségeire hívja fel a figyelmet.

Helyzetkép

Az iskolán kívüli környezeti nevelés terén az elmúlt öt évben nagyon sok előrelépés történt, ugyanakkor alapvető fontosságú kérdések rendezetlenek maradtak vagy az elindult jó irányú folyamatok megtorpantak, elsorvadtak. A következőkben először a pozitívumok, ezt követően a hátráltató körülmények közül emeljük ki a legfontosabbakat.

A környezet- és természetvédelemmel (is) foglalkozó ifjúsági és civil szervezetek, a turista és sportegyesületek, a különböző bemutatóhelyek és szolgáltatók egyre színesebb, sokrétűbb és strukturáltabb programkínálattal várják az érdeklődőket. Iskolán kívüli oktatási infrastruktúra fejlesztésére: nemzeti parki oktató- és látogatóközpontok építésére, erdei iskolák nem szállásbővítési jellegű fejlesztésére, tanösvények, munkafüzetek, környezeti nevelési segédanyagok kidolgozására, múzeumok és állatkerti bemutatóhelyek reformjára több milliárd Ft célzott- és pályázati forrás állt rendelkezésre az elmúlt években.

- Az Erdei Iskola Program Érdekegyeztető Tanács kidolgozta és működteti az erdei óvoda és az erdei iskola országos minősítési kritériumrendszerét. A Tanácsban képviseltetik magukat az oktatási és a környezetvédelmi tárca, a civil és vállalkozói erdei iskola-szolgáltatók, és a közoktatást segítő intézmények küldöttei. A minősítési feltételeknek eleget tevő szolgáltatók négy évig jogosultak használni a minősített jelzöt és logót, az ilyen szolgáltatókhoz bejelentkezni kívánó óvodai és iskolai pályázók pedig előnyt élveznek a pályázati elbíráláskor. 2009-ben már a második minősítési időszak kezdődött, és az így fémjelzett erdei óvodai és erdei iskolai szolgáltatók száma meghaladja a százat. Az erdei iskola program adminisztrációs feladatait egy civil szervezet, a Környezet- és Természetvédelmi Oktatóközpontok Országos Szövetsége (KOKSZ [www.kokosz.hu]) végzi.
- Az erdei óvodák és erdei iskolák program moduljai, a szűkebben értelmezett környezeti nevelés természetismeret-központúságát feloldva, a fenntarthatóság-pedagógia komplex szemléletét közvetítik. A természet működésének bemutatása mellett gyárak- és üzemek, parasztgazdaságok, tájházak, falumúzeumok, történelmi emlékhelyek, önkormányzati intézmények, szennyvíztelepek, hulladéklerakók és -feldolgozók meglátogatását is integrálják nevelési szolgáltatásaikba. Ezáltal a gyerekek megismerkedhetnek a társadalmi és gazdasági környezet napi működésével és összefüggéseivel is.
- Az iskolán kívüli környezeti nevelés, mint oktatási turizmus, egyre inkább beépül a vidékfejlesztésbe. Ezt jelzi az is, hogy mind több önkormányzat hoz létre minősített erdei iskolát, amit azonos programkínálattal családoknak, felnőtteknek is meghirdet a vakáció

ideje alatt. Hasonló vonatkozásai vannak a nemzeti parki, a civil (KOKOSZ, MME), a múzeumi és az állatkerti oktatóközpontok környezeti nevelési fejlesztéseinek és beruházásainak. Ezek az intézmények évente mintegy 15 millió látogatót fogadnak, akik közül legalább 3 millióan részt is vesznek valamilyen környezeti nevelési, fenntarthatóság-pedagógiai szemléletű programban. Ez a működtetés, a szemléletformálásba a felnőtteket is bevonó, egész éves kihasználtságot célzó gyakorlat tovább erősíti a fenntarthatósági szemlélet terjedését, és nem elhanyagolható módon a hosszabb távon is fenntartható üzemeltetést.

- A Magyar Állatkertek Szövetsége Állatkert-pedagógiai szakcsoportján belül, *Közoktatást segítő intézmények a fenntarthatóság-pedagógiában* (Orbán 2006) címmel kidolgozásra került az iskolán kívüli környezeti nevelés országos és átfogó fejlesztési koncepciója. Ennek lényege, hogy nemzeti parki, a civil, a múzeumi és az állatkerti oktatóközpontok az erdei óvodákhoz és iskolákhoz hasonló minősítési eljárást követően normatív, a környezeti nevelők bérét és járulékait is fedező minisztériumi támogatást kapjanak.
- A környezetvédelmi és az oktatási tárca által a fenntarthatóság pedagógiai vonatkozásainak előmozdítására 1999-ben létrehozott Környezeti Nevelési Kommunikációs Programiroda (KöNKomP) felvállalta a közoktatást segítő intézmények ügyének képviselését. Ennek első lépéseként tárgyalóasztalhoz ültek az évi legalább 15 millió érdeklődőt megszólító nemzeti parki, civil, múzeumi és állatkerti oktatóközpontokat tömörítő szervezetek képviselői, és meghatározták az érdekvégyesítés további feladatait (Orbán 2006, 140-145. oldal).
- A környezeti nevelési civil szervezetekben felhalmozódott hatalmas elméleti tudás és gyakorlati tapasztalat évről-évre közkinccsé válik a különböző cikkekben, tanulmányokban, és mindenekelőtt a környezeti nevelési segédanyagokban. Sok civil szervezet (MKNE, Körlánc, CSEMETE, TIT, KOKOSZ stb.) rendelkezik országos környezeti nevelési hálózattal. A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME [www.mme.hu]), Közép és Kelet Európa legnagyobb civil természetvédelmi szervezete, évtizedek óta működteti országos Madarász ovi, Madarász sulit, Madarak és Fák Napja versenyt, erdei iskolai, tábort, jeles napi és egyéb természetismereti rendezvényekből (Fülemülék éjszakája, Európai Madármegfigyelő Napok, Tatai Vadlúd Sokadalom) álló komplex környezeti nevelési programját. Ennek bázisán dolgozta ki az MME a fenntarthatóság-pedagógiára, a környezeti nevelés általános és széles körű alkalmazására épülő vidékfejlesztési koncepcióját (Orbán 2008).

Sajnálatos módon a fenntarthatóság-pedagógia szolgáltatói oldala által felkínált lehetőségekkel az oktatási intézmények a lehetségesnél és az elvárhatónál jóval kisebb mértékben tudnak csak élni. Ennek okai számosak és összetettek:

- A környezeti nevelési pályázatok szinte kizárólag beruházás támogatás központúak. Ennek hatására gombamód szaporodtak országszerte a tanösvények, oktatóközpontok, amik a gyakran átgondolatlan, irremegő működtetés miatt konganak az ürességtől, nincs pénz az üzemeltetésükre és a működtető stáb fenntartására, tanösvények esetén az időszakos karbantartások és tábla pótlások elvégzésére.
- A hazai környezeti nevelésben, elsősorban a pályázatfüggés és a „csodavárás” következtében az elmúlt évtizedben túlzott szerepet kaptak a tanösvények. Annak ellenére, hogy ez az oktatási segédeszköz az előállítási technológia és a folyamatos karbantartási igény miatt aránytalanul drága, és még a legjobb tanösvény sem tud lényegesen többet egy tankönyvnel. A tanösvény-központúság legnagyobb negatívuma, hogy a környezeti neveléssel foglalkozó szervezeteket rossz fejlesztési irányba vitte el, hamis elégedettség érzésbe ringatta, mert elhitette velünk, hogy a felkészült, nagy tudású és jó előadókészségű

környezetpedagógusok helyettesíthetők információs táblákkal! A tapasztalatok fényében ma már beláthatjuk, hogy ez nincs így, és a tanösvény csak akkor lehet eredményes kiegészítő eszköze a környezeti nevelésnek, ha ezzel túlnyomórészt a területen dolgozó környezeti nevelő szakvezetésével találkoznak a gyerekek, a közoktatási pedagógusok és a felnőttek.

- Az iskolákban, széles körben és általánosan nem sikerült feloldani a 45 perces tanóra-, és a tantárgyközpontú oktatást. Egy több éves közoktatást segítő intézményi vizsgálat (Orbán 2006, 104-137.) adatai, és a mindennapok gyakorlati tapasztalatai alapján elmondható, hogy az osztályok az iskolán kívüli tanulásszervezési formákat az óvodákhoz képest sokkal kisebb mértékben alkalmazzák. Ráadásul e látogatások többségére a szorgalmi időszak legvégén, május-júniusban kerül sor, ami jelzi, hogy ez sokkal inkább szabadidő szervezési, mintsem oktatásszervezési céllal történik.
- Annak ellenére, hogy az erdei óvoda és erdei iskola minősítés immáron ötödik éve működik, és a szolgáltatók várják a jelentkezőket, hiányoznak az óvodák és iskolák számára a minősítés kapcsán beígért pályázatok. Ennek következtében a szükségesnél és lehetségesnél jóval kevesebb gyerek jut el ezekbe a fenntarthatóság-pedagógiai központokba, és a minősített szolgáltatásra költő erdei óvoda és erdei iskola fenntartók sem érvényesíthetik minőségi előnyüket.
- Továbbra sincs egyértelmű és rendezett kormányzati állásfoglalás arról, hogy mely tárca feladata a fenntarthatóság-pedagógia egységes és országos koordinálása, és hiányzik a megfelelő forrás háttér is. Ez a tisztázottság még a környezeti nevelés terén sem áll fent, a minisztériumközi program koordinálás akadozik vagy nem működik. Erre jó példa, hogy az oktatási és környezetvédelmi tárca által létrehozott KönKomP 2005. december 31-én azért szűnt meg, mert a KvVM évek óta nem biztosította a vállalt fenntartási költségeket, amit az OM (ma OKM) egyedül már nem vállalt.
- A KönKomP megszűnésével az ígéretes indulást követően zsákutcába került a közoktatást segítő intézményi cím elfogadtatásáért folytatott munka. Ennek következtében a nemzeti parki, a civil, a múzeumi és az állatkerti oktatóközpontok továbbra is öntevékenyen, saját forrásaikból finanszírozzák a környezeti nevelői státuszokat. Mivel ezen intézmények jelentős része önkormányzati vagy központi költségvetési szerv, melyek működési költségei évről-évre tíz százalékokkal csökkennek, az alap feladatok ellátási kötelezettsége miatt először az önként vállalt környezeti nevelési feladatokat ellátó kollégáktól válnak meg. Ennek következtében például a mintegy 3 milliárd Ft költséget felemésztő nemzeti parki oktató- és látogatóközpontok sem tudnak a szükséges létszámmal, hatékonysággal és kihasználtsággal működni.
- Egységes és világos központi fenntarthatóság-pedagógiai, környezeti nevelési koncepció, intézményi hálózat és kommunikáció híján az oktatást segítő intézmények a hatékonyságot alapvetően csökkentő módon, saját maguk próbálják elérni, megszólítani a közoktatásban dolgozó pedagógus kollégákat. Az elmúlt évtizedek már bebizonyították, hogy ez így nemhogy nem hatékony, hanem kimondottan pazarló helyzet, mert az összességében sokmilliós pályázati forrásból megszülető segédanyagok nem tudnak eljutni a felhasználókhoz. A segítő intézmények által szervezett környezeti nevelési, fenntarthatóság-pedagógiai konferenciák látogatottsága rendkívül alacsony, ezeken általában ugyan azok az emberek vesznek részt, így sajnos elmondható, hogy a pedagógusok jelentős része aktív pályafutása során nemhogy ilyen konferencián nem vesz részt, de még olyan alap munkák sem jutnak el hozzájuk, mint a Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia, hogy az új eredményeket bemutató tanulmányokról is beszéljünk.
- Végül, de nem utolsó sorban a magyar lakosság környezettudatossága, mentális és fizikai egészsége, önérdékérvényesítő-képessége, polgárisultsága, a közoktatás

színvonala, az ország környezetállapota, biológiai sokfélesége az elmúlt évtizedben erre a célra elköltött forint ezermilliárdok ellenére sem lett jobb, legjobb esetben is stagnál, sok esetben viszont tovább romlott.

Javaslatok

1. Elengedhetetlen megértenünk, hogy a környezeti nevelés által kitűzött cél, a nagyobb fokú környezettudatosság elérése nem egy újabb megtanulandó tantárgy, hanem életforma, melynek elsajátításához nélkülözhetetlenül szükség van az óvodák, az iskolák és a fenntarthatóság üzenetét közvetítő oktatást segítő intézmények, a társadalom egészének együttműködésére.
2. Ugyancsak nem odázható tovább, hogy a fenntarthatóság-pedagógia, a környezeti nevelés állami szintű koordinálása és szervezése szaktárcaként az Oktatási és Kulturális Minisztérium deklarált feladata legyen, és ehhez rendelkezésre álljanak a szükséges állami források. Az oktatási tárca koordinálásával minden minisztérium dolgozza ki a saját működési területének fenntarthatósági és fenntarthatóság-pedagógiai vonatkozásait, és kapcsolódjon be intenzíven a környezeti nevelés fejlesztésébe, megvalósításába.
3. Javasoljuk, hogy általános iskolai tanulmányai során minden gyerek legalább egyszer jusson el erdei iskolába, évente egyszer pedig egy napos terepi napra bármely oktatást segítő intézménybe, és ehhez álljanak rendelkezésre a szükséges központi források.
4. Javasoljuk a közoktatást segítő intézményi rendszer minősítésének és normatív fenntartásának kidolgozását és bevezetését, a segítő intézményi hálózat fejlesztését.
5. Elodázhatatlan, hogy az óvodák és iskolák számára kiírásra kerüljenek az erdei óvoda, erdei iskola és egyéb oktatást segítő intézményi szolgáltatás igénybevételét lehetővé tévő pályázatok, és ehhez a szükséges források hosszú távon rendelkezésre álljanak.
6. Meg kell szüntetni a közoktatás egyoldalú tantárgy-, és 45 perces tanóra központúságát, ami gyakorlatilag lehetetlenné teszi a tantermen kívüli oktatásszervezési módok rendszeres és széles körű alkalmazását.
7. Használjuk ki az Internet nyújtotta tájékozási lehetőségeket a fenntarthatóság, a környezeti nevelés új eredményeinek és híreinek nyomon követésére, az ilyen jellegű szolgáltatók és szolgáltatások felderítésére.
8. Ünnepeljük meg a jeles napokat, melyek megtartásához keressük és kérjük a kérdésben illetékes civil szervezetek segítségét, támogatását. Az MME a Madarak és Fák Napja rendezvényeket, az óvodai foglalkozásokat, iskolai szakköröket ingyenes szóróanyagokkal, oktatási segédanyagokkal és „zöld” ajándékokkal támogatja úgy, hogy még a csomagküldés postaköltségét is állja.
9. Használjuk minél szélesebb körben és minél gyakrabban a környezetünkben lévő gyárak, üzemek, oktatást segítő intézmények kínálta lehetőségeket a valóság bemutatására, a tanmenetek színesítésére. Ne akarjunk feltétlenül „a világ másik végén” lévő bemutatóhelyre menni. Lehet, hogy közelebb jobban járunk, még akkor is, ha nem tudunk ismeretlen, vagy szokatlan látványt mutatni. Könnyebb odajutni, és az utazással sem terheljük a környezetet. Saját környezetünk ismerete, felfedezése fontos feladatunk, kezdjük ezzel.
10. Főleg kezdő természetvédő fiatalok „ráhangolását” segíthetjük apró, jelképes ajándékokkal, pl. egy-egy ásványdarabbal, kövülettel, tobozzal, gubaccsal, színes szóróanyagokkal és kiadványokkal vagy egyéni megoldásainkkal.
11. Adjunk kézbe ajánlható könyvlistát; fejlesszük a forráskritika gyakorlatát. Ugyanez érvényes a médiaműsorokra is. (Ez a környezeti nevelés egészére vonatkozik.)

12. Pedagógusként, szülőként, felnőttként ajánljuk a gyermekeknek a természetvédő szakköröket, táborokat, programokat. Ezek gyakran olcsóbbak és tartalmasabbak más lehetőségeknél.
13. Tartózkodni kell a védett területek bejelentés nélküli és túlzott terhelésétől. Az őrszolgálattal együttműködve segítsük összeegyeztetni a védett területek védelmét azzal a szemponttal, hogy a legjobb nevelés mégiscsak a természetben folyik.
14. Igyekezzünk, hogy a hátrányos helyzetű gyerekek se maradjanak ki az iskolán kívüli nevelési lehetőségekből. A természetben való foglalatosságokat könnyebb demokratikus módon, esélyegyenlőségre törekedve megvalósítani.
15. Az iskolán kívüli nevelésben számos partnerünk akadhat: pedagógusok, szülők, természetvédők, önkormányzatok, hivatalok tisztviselői, a mozgalmak aktivistái, erdészetek, üzemek, intézetek stábjai stb. Keressük őket és forduljunk hozzájuk bizalommal.

Irodalom

- Adorján, R.: Magonc. Természetismereti játékok az erdőben. Pécs, Mecseki Erdészeti Rt., 1998. 91 o.
- Andrési, P.: Cselekvő természetvédelem. Az MME könyvtára 20. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület Budapest, Orchis Természetvédelmi Egyesület Ásotthalom, 2002.
- Béres, M.: Az erdőből jöttünk. Oktatási ötlettár a fákról és az erdőkről. Bp. Független ökológiai Központ, 1994. 75 o.
- Biró, M & Ács, M.: Kisiskolások az Állatkertben. Fővárosi Állat- és Növénykert 1999.
- Darvasné Molnár, A.: Környezetkultúra, környezeti nevelés a múzeumpedagógiában. Bp. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1994. o. 369-382.
- Drexler, Sz.: Madárbarát kert. Cser Kiadó, Budapest 2005.
- Drexler, Sz. & Vándor, B.: Madárbarát kert kalendárium. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest 2007.
- Dukay, I. (szerk.): Kézikönyv a kisvízfolyások komplex vizsgálatához. Vác, Göncöl Alapítvány és Szövetség, 2000. 170 o.
- Düll, A.: A természeti környezet pszichológiája. A Magyar Biológiai Társaság XXV. Vándorgyűlése 2004, p: 77-81.
- Fien, J.: Oktatás a fenntartható jövőért. In: Havas, P. (szerk.): A környezeti nevelés Európában. Körlánc Könyvek 11., 1999, p: 7-38.
- Fox, H: Nonformal education manual. Washington, D.C., Peace Corps Information Collection and Exchange, 1989. 163 o.
- Frank, J. & Zamm, M: Környezeti nevelés a városban. Bp. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, 1998. 48 o. (Környezeti nevelési Szer-Tár. Műhelyszervezési kézikönyvek)
- Gavin, K. & Havas, P.: Környezeti nevelés a természetben. Feladatok, játékok. Bp. Körlánc, 1993. 44 o.
- Gyöngyössi, P. (szerk.): Természetről a természetben – Környezeti nevelés a gyakorlatban. Kerekérdő Alapítvány, Szombathely 2001.
- Havas, P. (szerk.): A környezeti nevelés Európában. Körlánc 1999.
- Hortobágyi, K. (szerk.): Környezeti nevelés az erdei iskolában. Alapítvány a Magyarországi Környezeti Nevelésért, Budapest 1995.
- Ilonczai, Z.: Lepkebarát kert. Cser Kiadó, Budapest 2007.
- Kanczler Gyuláné (szerk.): Kisiskolásokkal a Magyar Természettudományi Múzeumban. Múzeumlátogatási útmutató tanítóknak. Bp. Magyar Természettudományi Múzeum, 1997. 20 o. (Lacertina füzetek, 5.)

- Kárász Imre: Ökológia és környezetelemzés. Terepgyakorlati praktikum. Bp. Pont, 1996. 172 o. (Gúla könyvek)
- Kosztolányi, I.: Az erdei iskola hasznos könyve. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002.
- Kovács, J. (szerk.): Múzeumok a „köz művelődésért”. Nemzetközi Múzeumpedagógiai Konferencia 1999.
- Labanc, Gy (szerk.): Óvodások környezeti nevelése. Alapítvány a Magyarországi Környezeti Nevelésért, Budapest 2001.
- Legány, A. (szerk.): Környezeti nevelés a táborban. Alapítvány a Magyarországi Környezeti Nevelésért, Budapest 1993.
- Lori, F. & Schwyter, A.: Találkozunk az erdőben! Erdőpedagógia – Kézikönyv gyakorlati útmutatásokkal, erdei vezetési ötletekkel és példákkal. Öko-Fórum Alapítvány, Budapest 2002.
- Mitchell, Mark K. & Stapp, William B.: "Jer: nézd a Balatont..." A Green vízminőség-vizsgáló kézikönyv adaptációja. 1. kötet. Barcs, Green Pannónia Alapítvány – Vörösberény, Balaton Akadémia, 1997. xiii, 114 o. (Balaton Akadémia könyvek, 20.)
- Nahalka, I.: Irányzatok találkozása – Természettudományos nevelés a harmadik évezred elején. – In: Bábosik, I & Kárpáti, A. (szerk.): Összehasonlító pedagógia. BIP, Budapest 2002, p. 168-185.
- Németh, I. (szerk.): Útmutató a környezeti nevelési tantervek fejlesztéséhez. Környezeti Nevelési Téka Tanároknak. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület 2000.
- Orbán, Z.: Közoktatást segítő intézmények a fenntarthatóság-pedagógiában. Magyar Állatkertek Szövetsége 2006.
- Orbán, Z.: *Madárbarát településfejlesztés*. A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület Könyvtára 23. I. kiadás 2008.
- Palmer, J & Neal, P.: *A környezeti nevelés kézikönyve*. Körlánc Környezeti Nevelési Program 2000.
- Papst, Susanne – Braun, Christian: Környezeti nevelés szobában és szabadban. Bécs, ARGE Umwelterziehung, 1991. 51 o.
- Pintér, T., Ilosvay, Gy. & Özvegy, J. (szerk.): Pedagógiai lehetőségek az állatkertekben - Zoopedagógia. Szeged, JGYTF Kiadó, 1997. 207 o. (Körlánc könyvek, 5.)
- Pintér, T. & Nagy, I (szerk.): Zoopedagógia és fenntarthatóságra nevelés. Fővárosi Állat- és Növénykert 2003.
- Pintét, T. (szerk.): Környezeti nevelés a bemutatóhelyeken. Réce-füzetek 6. Alapítvány a Magyarországi Környezeti Nevelésért 2004.
- Rókusfalvy, P.: A környezetpszichológia alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002.
- Rösner-Krisch, N. & Herlt, B.: Felfedezések a városban. Városi életterek, természet a városban. Munkafüzet általános iskolák és szakkörök számára. Bp. Aqua, 1994. 103 o.
- Ruepp-Vargay, M. - Thiering, E. & Victor, A. (szerk.): Svájci környezeti nevelési módszerek és hazai adaptálásuk. Öko-Fórum Alapítvány 1999.
- Sallai R. Benedek (szerk.): Zöldszemmel. Ötlettár a környezeti neveléshez. Szarvas, "Nimfea" Természetvédelmi Egyesület, 1998. 204 o. (Zöldike könyvsorozat, 1.)
- Sárfalvi, J & Nagy, I.: Iskolások az Állatkertben. Fővárosi Állat- és Növénykert 1999.
- Szerényi, G. (szerk.): Környezeti nevelés a szakkörön. Alapítvány a Magyar Környezeti Nevelésért, Budapest 1994.
- Treiber, Zs.: Gyertek velem múzeumba! A Magyar Természettudományi Múzeum. Bp. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, 1998. 24 o.
- Vásárhelyi, T.: Szitakötészet. Bp. Független Ökológiai Központ, 1994. 43 o. A Szitakötő kreatív természetismereti klub játéka.

- Vásárhelyi, T. (szerk.): Környezeti nevelés a múzeumban. Az 1994 őszén tartott foglalkozássorozat anyaga. Bp. Magyar Természettudományi Múzeum, 1995. 35 o.
- Vásárhelyi, T. (szerk.): A városban. Városi környezet és környezeti nevelés. Bp. Körlánc, 1999. 164 o. (Körlánc könyvek, ISSN 1417-3182, 10.)
- Vekerdy, T.: Gyerekek, óvodák, iskolák. Saxum Kiadó Bt. 2001.
- Vekerdy, T.: Az iskola betegít? Saxum Kiadó Bt. 2004.
- Vekerdy, T.: A pszichológus újra válaszol. Sanoma Budapest Kiadó Rt. 2005.
- Victor, A. (szerk.): Természetfűrkészlet a Tétényi-fennsíkon. Bp. Ökosansz Alapítvány, 1998.
- WAZA: Building a Future for Wildlife – The World Zoo and Aquarium Strategy. World Association of Zoos and Aquariums WAZA 2005.
- Wheeler, K. A & Bijur, A. P. (szerk.): A fenntarthatóság pedagógiája. A remény paradigmája a XXI. század számára. Körlánc Egyesület 2001.